

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

вголос. У такому випадку читаєте ви, а вона слухає. Читайте книгу два-три рази на день і протягом декількох днів. Кожна книга має власну долю. Деякі повертаються на полиці через кілька днів, інші будуть займати вашу увагу тижнями.

Дитина почне збирати свою бібліотеку. Прочитану книгу ставте до неї на полицю – нехай вона потім читає її самостійно стільки разів на день, скільки захоче. Постійне поповнення бібліотеки – предмет задоволення й гордості вашої дитини. На цьому етапі вона вже зазвичай бере з собою одну з книжок, куди б вона не йшла. Книг не може бути занадто багато, оскільки дитина почне їх буквально ковтати. Чим більше книг вона отримує, тим більше хоче мати.

Читання – це одне з найважливіших умінь, які необхідні в нашому житті, оскільки вся інша освіта ґрунтується саме на ньому. А перші шість років життя надзвичайно цінні для навчання дитини.

Література:

1. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Як навчити малюка читати // І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. – Тернопіль, 1998. – 53 с.
2. Сухомлинський В. О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти томах. – Т. 5. – К. : Радянська школа, 1977.
3. Федоренко І. Т., Зайцев В. М. Резерви удосконалення читання // І. Т. Федоренко, В. М. Зайцев. – Донецьк, 1993. – 50 с.

Добровольська Н. Г.*

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ТА ЧИТАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

У статті висвітлюється роль різноманітних форм та методів, які впливають на мовленнєву й читацьку культуру учнів у процесі викладання української мови і літератури.

У сучасному суспільстві народжується новий вид культури, у якій тісно переплітається масове й елітарне, формується споживацький тип мислення та світосприйняття. Наслідком такого процесу є зниження мовленнєвої та читацької культури суспільства.

Мовленнєва й читацька освіта в Україні передбачає вдосконалення стратегій навчального процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, яке потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених громадян, котрі легко й вільно можуть спілкуватися між собою, утверджуючи статус української мови як рідної й державної.

Сучасна школа вимагає, щоб на зміну пасивному прийшов учень, який володіє умінням самостійно здобувати знання, критично мислити. Відповідно, змінюються й вимоги до вчителя. Педагог повинен бути не лише основним джерелом знань, а

* © Добровольська Н. Г.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

й організатором пізнавальної діяльності, координатором, партнером, співавтором, консультантом, за участю якого створюються належні умови для розвитку читацької і мовленнєвої культури учнів, формуються духовно-естетичні компетентності на уроках української мови і літератури та в позакласний час [5].

Розвиток творчої особистості школяра, формування читацької та мовленнєвої культури учнів є метою освітньої галузі «Мова і література» Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

Актуальність теми зумовлюється тим, що розвиток новітніх технологій вимагає багато кращого вміння читати. Стрімко зростає обсяг інформації, яку необхідно засвоїти для успішної подальшої життєвої діяльності. Глибоке вивчення рідної мови створює можливості для розвитку мислення учнів, формування їхнього світогляду. Засвоюючи її можливості, школярі вчаться користуватися нею в будь-якій життєвій ситуації.

Метою статті є аналіз форм, методів, прийомів, які використовуються для формування в учнів читацької і мовленнєвої культури під час проведення уроків української мови і літератури.

Важливою є думка академіка М. Вашуленка про те, що на уроках потрібно звертати увагу дітей на зміст сказаного, на те, яким способом точніше, повніше, виразніше передати висловлювання.

Окрім М. Вашуленка, над питанням культури мовлення в Україні працювали Н. Бабич, Д. Ганич, Н. Дороніна, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, А. Коваль, І. Олійник, М. Пентилюк, М. Пилипінський та ін.

Сьогодні досліджуються питання, які висвітлюють різні аспекти читацької діяльності учнів: О. Біличенко, Н. Чигиріна, Н. Цимбалюк аналізували комунікативні функції читання; Л. Белява, Е. Іванова, Е. Огар – мотиви читання; Л. Беленька, Т. Новальська, М. Ханін – ціннісні орієнтації, інтереси читача.

Характер впливу читання на особистість досліджували Л. Лесохіна, Л. Шабицька. О. Бандура, Н. Волошина, Н. Перхайло, А. Ситченко, А. Усатий розглядали питання формування читацької компетентності сучасних старшокласників засобами української літератури. Такі науковці, як А. Фасоля, Г. Бійчук, І. Одинець, В. Братко, Л. Паламарчук обґрунтували аспект формування читацької культури учнів. «Ми є тим, що ми читаємо. А читаємо ми мало, і це – прикра тенденція. Тож аби не виродитися духовно, маємо на гесіх рівнях суспільного життя популяризувати читання і книгу як беззаперечний фактор формування нового покоління свідомої української нації» [3]. Формування мовленнєвої й читацької культури школярів залишається в центрі уваги методичної науки і практики. Над цим питанням працюють вітчизняні вчені, психологи, методисти, дослідники. Серед них М. Львов, Г. Кудіна, З. Новлянська,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

О. Савченко, О. Сосновська. Шляхи вирішення поставленої проблеми розглядаються у працях Т. Бугайка, Н. Волошиної, С. Гуревича, У. Збагарського, Є. Ковтятковського, Є. Пасічника.

Варто відзначити, що для того щоб сформувати високу мовленнєву та читацьку культуру учнів під час вивчення української мови і літератури, необхідно розв'язати низку завдань:

- формування стійкої мотивації до вивчення предметів української мови і української літератури, до потреби в читанні;
- вироблення вмінь і навичок у всіх видах мовленнєвої та читацької діяльності;
- розвиток критичного мислення і творчих здібностей учнів.

Сьогодні важливо, щоб в Україні всі громадяни досконало володіли державною мовою, культурою ведення полеміки, дискусії, уміли грамотно висловлювати свої думки. У методичній системі формування мовленнєвої культури окреме місце відводиться урокам розвитку мовлення, на яких діти вчать послідовно і логічно викладати думки, міркувати, аналізувати явища, працюють над виразністю свого мовлення.

З цією метою в роботі з учнями рекомендовано використовувати такі форми й методи роботи, як переказ із ілюстраціями до тексту, переказ за поданим планом, розповіді про побачене, пережите.

Слід зосередити увагу на словниковій роботі на уроці. Без використання різноманітних словників неможливе досконале оволодіння мовою. Одне з важливих завдань учителя-філолога – навчити школярів правильно будувати речення різних типів. Виконуючи вправи, які добирає педагог, вони конструюють речення, різні за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні), емоційним забарвленням (окличні, неокличні), озвучують їх.

Пропонуються такі форми роботи:

- скласти речення, поставивши слова в потрібній формі (кажи, вмію, Не, а, не, кажи – навчусь. не, Хто, говорити, той, вміє, кар'єри, зробиць, не. я, Заговори, побачив, щоб, тебе.);
- поширити речення другорядними членами;
- відредувати речення.

Дидактичний матеріал на уроках мови має базуватися на цікавому та всебічному міжпредметному наповненні. Учителю слід наповнювати мовний матеріал високохудожніми текстами, які розширюють життєвий досвід, утверджують загальні, національні, духовні, моральні цінності. Тому питання добору високохудожніх текстів як джерела інформації на уроці мови стає особливо актуальним сьогодні, коли в соціумі спостерігається мовна деградація [6].

О. Кучерук стверджує, що «розвиток різних видів мовленнєвої діяльності має відбуватись у зв'язку з активним формуванням системи мисленневих прийомів» [1].

Методи і форми роботи, що входять до складу навчальної

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

технології, визначають її ефективність.

Для прикладу розглянемо технології, що ґрунтуються на принципах активності, розвивальності і творчості. У них домінують методи проблемно-пошукового, аналітичного і творчого характеру.

Пропоновані технології покликані розвивати інтерес учнів до читання, до способів і засобів вираження змісту висловлювання. Технологія «Говори мало, слухай багато, а думай ще більше» (7 клас).

Інструкція

Прочитайте текст, визначте, з якого твору взято уривок, хто автор.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розплатаних, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюся до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і однострунний скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу (М. Стельмах).

Складіть тестові завдання з метою перевірки рівня сприйняття прочитаного тексту.

Обміняйтеся із сусідом по парті. Напишіть докладний переказ.

Методичний коментар: назва технології «Говори мало, слухай багато, а думай ще більше», взята з усної народної творчості, підказує, що навчання спрямоване передусім на активізацію мовленнєво-мисленнєвих дій. Метод тестів у поєднанні з прийомом читання тексту та виконанням мовленнєвих завдань у межах цієї технології розвиває в учнів уміння і навички мовленнєвої діяльності.

Технологія «Об'єднайтеся в пари – поділіться думками» (10 клас).

Інструкція

Прочитайте текст і визначте його тему.

Мама сповна скористалася посланою, на її уявлення, мабуть, самим Всевишнім okazією! Передала велетенський рум'яний, ще й досі духмяний коровай домашньої, на капустяному листі, випічки, а на ньому як з морозу – грона калини; білих – теж завеликих і теж домашньої випічки – пирогів з різною начинкою – від грибів до терену; вершкової сметани удвох глечиках, селянського масла, дбайливо загорнутого капустяним листом, яєць сирих і варених, дві засмажені курки; кілька склянок з компотами і вареннями, солоними огірочками і помідорами; яблуку свіжих і мочених, вінок крупно-золотистої цибулі, три великі шматки сала з прожилками, мішок під зав'язку картоплі-скороспілки, глечик меду, літрову пляшку пахучої соняшникової олії і ще пахучішої домашньої ковбаси.

Допомагаючи Павлуші заносити мамин скарб, Іван жартував:

– Тобі не важко було везти?

– Везти не нести, – усміхався Павлуша.

Наостаннє земляк подав Горностаєві пакунок, перев'язаний голубою стрічкою. Були в ньому вітальна листівка, написана скісним,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

невправним почерком, а всередині двокрилої листівки лежали засушені квітки метринки...

А ще...

Мамо, ластівко моя рідна!.. І руки твої ласкаві! Це ж вони подбали і про ці ось подарунки – вив'язали мені теплий шарф і теплі шкарпетки, це вони вибрали і надіслали мені дві простенькі носові хустини, два галстуки, куплені в нашому сільмазі, де під однією стіною височіють полиці з галантереєю, а другий бік – з хлібом, консервами і сигаретами. Але все це, Іване дорогий, і є твоєю батьківщиною, твоєю материзною.

Так розпочалися для Горностая його ювілейні торжества (В. Гаман).

Поміркуйте, які мовні засоби розкривають у тексті символічний образ маминого скарбу.

Розкажіть, за допомогою яких мовних засобів передано любов сина до матері.

Методичний коментар. Ця технологія передбачає розвиток таких видів мовленнєвої діяльності, як читання й говоріння. Вона є аналітичною, але якщо дати учням завдання висловити в письмовій формі власне ставлення до рідної мами, технологія стане аналітико-синтетичною.

Загалом же, шлях до мовленнєвого розвитку лежить через розуміння прочитаного чи заслуханого тексту й передбачає активізацію різних видів мовленнєвої діяльності школярів.

Розвиткові культури мовлення сприяє робота з текстом, зокрема, проведення усних і письмових переказів. Не менш важливо навчити школярів складати твори розповідного й описового характеру, твори-роздуми, що сприятиме розвитку їхнього мислення, мовлення [5].

Творчі здібності учнів, їхні вміння узагальнювати матеріал, критично аналізувати здобуту інформацію розкривається в такому прийомі, як складання сенкану. Наприклад:

Шевченко

Відомий, геніальний

Виховує, навчає, пробуджує

Боровся за незалежність України

Пророк

Урок

Пізнавальний, цікавий

Формує, розвиває, виховує

Крок до вершини знань

Успіх

В. Сухомлинський довів, що характер навчання школярів залежить від рівня їхньої начитаності. Він радив пробуджувати в учнів інтерес до читання. Як відомо, читання – це унікальна діяльність людини, спрямована на всебічний розвиток особистості.

Підтримка інтересу до читання – це стратегічно важливий елемент культури, інструмент підвищення інтелектуального потенціалу нації. Читацька культура – це складова загальної культури особистості, комплекс знань, умінь і почуттів читача [7].

Уміння вибирати літературу, опрацьовувати її, усно й письмово висловлювати свої роздуми вказує на наявність читацької культури.

На жаль, сьогодні простежується зниження читацької активності школярів. З розвитком мультимедійних технологій книга перестає бути єдиним джерелом знань. Усе частіше перевага надається аудіовізуальним засобам сприйняття інфор-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

мації [4]. Саме це призводить до виникнення таких питань:

- Як відшукати ті методи, прийоми, які б сприяли формуванню читацької культури школяра?
- Як «розкрити» перед учнем красу кожного твору?
- Як навчити дитину мислити, творити?

Отже, необхідною умовою формування читацької культури є підвищення якості уроків української мови і літератури, що реалізується через урізноманітнення видів роботи на уроках, використання інтерактивних технологій навчання та нестандартних форм проведення уроків. Щоб зацікавити учнів, пропонуються такі уроки, як урок – програма телепередач, урок – усний журнал, урок-семінар, урок-конференція, урок-діалог, бінарні уроки, які розвивають уміння висловлювати власні думки і вислухати думку іншого, здатність до самореалізації особистості в різних видах творчої діяльності, формують навички, необхідні для життєвого і професійного вибору.

Учитель української мови і літератури має пам'ятати: на якому б високому рівні не проходили його уроки, вони не матимуть очікуваних результатів, якщо навчальний матеріал не буде закріплюватися під час позакласних предметних заходів, які поглиблюють інтерес учнів до читання і є одним зі шляхів формування їхньої мовленнєвої та читацької культури. Тож потрібно мотивувати учнів до вивчення української мови, розвивати читацькі інтереси, творчі здібності й критичне мислення в процесі навчальної діяльності, забезпечувати формування читацької і мовленнєвої культури школярів.

Література:

1. Кучерук О. Технології мовленнєвого розвитку школярів // Дивослово. – 2011. – № 8. – С. 3–6.
2. Матвійчук К. В. Формування високої мовленнєвої компетентності особистості як шлях до її успішної соціалізації / Катерина Василівна Матвійчук, Катерина Іванівна Санталова // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 4. – С. 166–175.
3. Усатий, А. Розвиток читацьких умінь на уроках української літератури / Андрій Усатий // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 2. – С. 19–23.
4. Христо В. Формування читацьких інтересів старшокласників на матеріалі сучасної української прози / В. Христо // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 9. – С. 10–13.
5. Шелехова Г. Уміння сприймати мовлення як складник мовленнєвої компетентності учнів основної школи / Галина Шелехова // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 7. – С. 22–26.
6. Шварц Н. Й. Текстоцентричні технології у формуванні мовної компетенції учнів // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2013. – № 2. – С.2–9.
7. Яценко Т. Формування компетентного читача на уроках української літератури в основній школі / Таміла Яценко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 5. – С. 8–10.